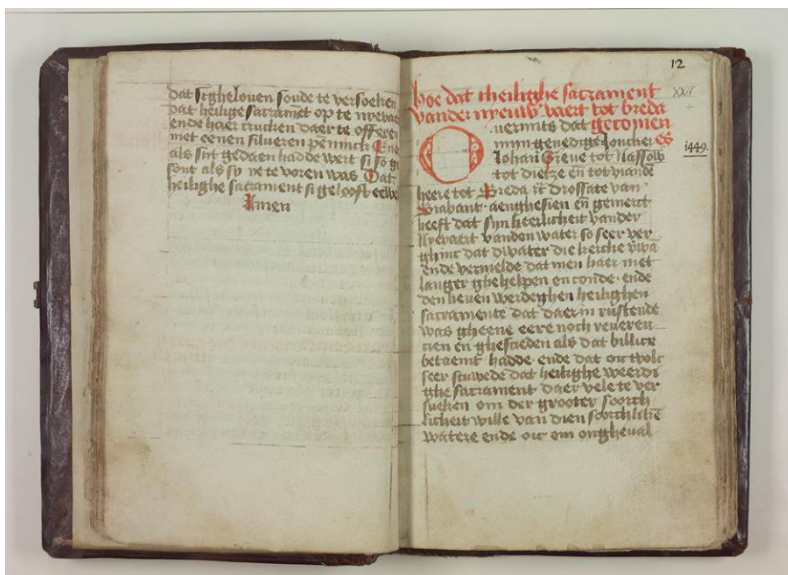

Niervaertgilde uit Breda brengt moderne, wetenschappelijke uitgave van het oudste mirakelspel in de Nederlanden

Het oudste stadsgezicht van Nederland toont de stad Breda omstreeks 1518-1520. Rechts van de toren van de Onze Lieve Vrouwekerk ligt achter de boom het in 1427 door Johanna van Polanen gebouwde huis Valkenberg, rechts daarvan de door haar gestichte Wendelinuskapel (ca. 1440).

't *Spel vanden Sacramente vander Nyeuweruaert*¹ is een laatmiddeleeuws toneelstuk in het genre van de *mirakelspelen*. Het betreft het oudste mirakelspel dat in de Nederlanden bewaard is gebleven². Dr. Willem Kuiper: "De tekst bleef bewaard in een papieren verzamelhandschrift. In het deel *Bouwstoffen* van het *MNW* wordt het handschrift circa 1540 gedateerd. Het handschrift is (haast) uniek in zijn soort. Tijdens de beeldenstorm van 1566 gingen ontzettend veel boeken verloren. Niet alleen missalen en andere kerkboeken. Complete bibliotheken, zoals bijvoorbeeld die van het Gentse Dominicaner klooster Het Pand, werden vernietigd. En daarom is deze codex zo'n zeldzaamheid".

Een pagina uit het verzamelhandschrift van het Gilde van het Sacrament van Niervaert (ca. 1540).

De Brusselse stadsrederijker Jan Smeken is auteur van dit toneelstuk³. Hij moet het hebben geschreven tussen 1463, het jaar van oprichting van het Bredase Gilde, en zijn overlijden in 1517. Uit een stadsrekening is bekend dat het toneelstuk in het jaar 1500 in Breda is opgevoerd, maar dat zou eventueel ook een oudere versie kunnen zijn geweest. Toch dateren de meeste historici het spel aan het einde van de vijftiende ofwel het prille begin van de zestiende eeuw.

Het spel is inhoudelijk om verschillende redenen bijzonder. Voor Nederland is het van grote betekenis omdat vrijwel de eerste leden van het geslacht Nassau er in voorkomen. Het voorgeslacht van de Nederlandse Koninklijke Familie vestigde zich in 1403 voor het eerst in Nederland en wel in Breda. Op 1 augustus 1403 huwde de Duitse Engelbrecht I van Nassau met de (schatrijke) Bredase erfdochter Johanna van Polanen. Door dit huwelijk werd de familie van Nassau een van de rijkste families van Europa. Na de geboorte in 1410 van hun oudste zoon, Jan IV van Nassau, begon Engelbrecht aan de bouw van de huidige Grote Kerk terwijl Johanna voor zichzelf een groot huis “*Huizinge Valkenberghe*” bouwde in de kasteeltuin. Zij bouwde in het midden van de vijftiende eeuw ook een kapel en ving de bouw aan van een kloostercomplex waarover zij op 10 september 1440 en 11 september 1443 persoonlijk correspondeerde met paus Eugenius IV⁴.

Jan IV van Nassau huwde op 7 februari 1440 met Maria van Loon-Heinsberg, de zus van de Prinsbisschop van Luik. Maria was sterk betrokken bij de religieuze ontwikkelingen van haar tijd. Paus Nicolaas V schonk haar in 1448 een bul waarin hij haar giften noemt en haar verschillende voorrechten verleent. Het genoemde echtpaar liet met toestemming van bovengenoemde Luikse bisschop op 13 maart 1449 de miraculeuze hostie van Niervaert naar de Grote Kerk te Breda overbrengen omdat Niervaert door verschillende overstromingen in die tijd veel te lijden had en pelgrims steeds grotere problemen ondervonden wanneer zij de hostie wilden bezoeken. Deze *translatio* wordt in het toneelstuk uitvoerig beschreven. Uit de tekst blijkt eveneens dat het nog gespeeld moet zijn in het bijzijn van deze vrouwe van Breda. Maria was zeer godvruchtig. Zij was aangesloten bij een Europees adellijk netwerk dat de kerkhervormingsagenda van de Moderne Devotie steunde⁵ en stichtte in Breda, na het overlijden van haar man op 3 februari 1475, het klooster Vredenberg (1476), waar haar dochter Odilia van Nassau priorin werd, en het klooster van de Grauwe Zusters (1478). Maria van Loon overleed op 20 april 1502 in het door haar schoonmoeder gebouwde huis Valkenberg⁶.

Dr. Nadia van Pelt heeft in haar promotieonderzoek vastgesteld dat *'t Spel vanden heiligen Sacramente vander Nyeuweruaert* op één na het enige Sacramentsspel in Europa is dat vrij is van antisemitische gevoelens⁷. Het is daarmee vrijwel het enige Sacramentsspel in Europa dat ook in de huidige tijd nog zou kunnen worden opgevoerd.

Retabel van het Sacrament van Niervaert, gemaakt voor het altaar van de Sacramentskapel in de Bredase Onze Lieve Vrouwekerk. Deze renaissancekapel is omstreeks 1535 voltooid. Het retabel wordt door Enklaar⁸ gedateerd tussen 1535-1538. Op het paneel rechtsonder staan (gekniel) Hendrik III van Nassau en zijn zoon René van Chalon, de eerste Prins van Oranje, afgebeeld. Bij de leden van het Gilde (midden onder) staat één vrouw afgebeeld. Waarschijnlijk is dit Barbara van Nassau.

In 2013 werd de 550ste verjaardag van de eerste oprichting van het Gilde van het heilig Sacrament van Niervaert (1463) in de Bredase Grote Kerk herdacht. Het was voor het eerst sinds 1590 dat een officiële Niervaert-viering werd gehouden op deze historische plaats en voor het eerst had deze viering een oecumenisch karakter. In het kader van dat jubileum heeft het Gildebestuur dr. Willem Kuiper verzocht de tekst van bovengenoemd toneelstuk te vertalen in modern Nederlands. Dr. Kuiper heeft deze uitnodiging aangenomen en in nauwe samenwerking met dr. Ludo Jongen uitgevoerd. Door de belangeloze inzet van deze wetenschappers is de inhoud van dit toneelstuk thans toegankelijk gemaakt voor een breed publiek. Het Gildebestuur kan de ter beschikking gestelde vertaling samen met een nieuwe kritische editie van het toneelstuk uitgeven omdat het Stadsarchief Breda, uit een erfenis van de inmiddels opgeheven Stichting Letteren Breda, een aanzienlijke financiële bijdrage doet. De vormgeving van deze uitgave wordt verzorgd door Studio Bakers uit Breda.

Het boek wordt gepresenteerd op 10 september 2017 tijdens het 34ste Internationale Rederijkerscongres te Brussel. In dit jaar wordt de 500ste sterfdag herdacht van de Brusselse stadsdichter Jan Smeken, auteur van het Bredase toneelstuk. Het eerste exemplaar van het boek wordt in ontvangst genomen door Smeken-deskundige professor Remco Sleiderink.

¹ https://nl.wikipedia.org/wiki/Spel_vanden_heilighen_sacramente_vander_Nyeuwervaert

² Dr. Jozef van Mierlo schreef in zijn *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden* deel 2 op pagina 234: "Van de nog tot ons gekomen mirakelspelen is het oudste Tspel vanden Sacramente vander Nyeuwervaert". Deze bewering neemt ook Van Wezel in 2003 over in zijn boek *De Onze-Lieve-Vrouwekerk en de grafkapel voor Oranje-Nassau te Breda*.

³ Het spel is tot twee maal toe ondertekend met 'Smeken fecit'. Dat Smeken de auteur moet zijn blijkt ook uit de twee duiveltjes Sondich Becoren en Belet van Dueghden die door Smeken ook werden opgevoerd in de Spelen van de Zeven Weeën die hij tussen 1508 en 1514 in Brussel schreef. Remco Sleiderink, 'The Brussels Plays of the Seven Sorrows', in: Emily S. Thelen (red.), *The Seven Sorrows Confraternity of Brussels. Drama, Ceremony, and Art Patronage (16th-17th Centuries)*. Turnhout: Brepols, 2015.

⁴ Martin Rasenberg: 'Twee verzoekschriften uit het Geheim Vaticaans Archief' in: *Inbrabant. Tijdschrift voor Brabants Heem en Erfgoed*. Jaargang 7, nummer 1 maart 2016, 64-65.

⁵ Dr. Frans Gooskens: *Idealen en macht: Het kerkelijk netwerk van Anselmus Fabri van Breda in de vijftiende eeuw en de stichting van apostelhuizen*, 220.

⁶ V. Paquay, 'De laatste Vrouwe van Breda op Huize Valkenbergh: Maria van Loon-Heinsberg (gest. 1502)', *Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda 'De Oranjeboom'* 43 (1990) 135-206.

⁷ Dr. N. van Pelt: "Het Bredaas Sacramentsspel is uniek in zijn soort: Niet alleen is dit stuk het op één na enige overgebleven Europese sacramentsspel dat vrij is van antisemitische gevoelens; het geeft ons ook een gedetailleerde kijk op het stads- en gildeleven van laat vijftiende-eeuws en vroeg zestiende-eeuws Breda". (<http://www.niervaertgilde.nl/site/pdf/spel.pdf>, geraadpleegd 17-07-2017).

⁸ D. Th. Enklaar, "Portretten van Bredasche Nassau's en hun gevolg", *Oud-Holland* 56 (1939) 139-144.